

DOI: <https://doi.org/10.36719/2706-6185/59/154-157>

Vüsal Abbasov

Azərbaycan İdman Akademiyası
magistrant

<https://orcid.org/0009-0000-8887-9184>
vusal.abbasov2023@sport.edu.az

Azərbaycanda idman növlərinin strukturu və kütləviliyi: statistik aspektlər və sosial faktorlar

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanı idman növlərinin strukturunun formalaşması, onların kütləvilik dərəcəsi və bu prosesə təsir edən sosial amillər araşdırılır. Tədqiqatın əsas məqsədi ölkədə idman fəaliyyətinin coğrafi, sosial və demografik aspektlərini müəyyənləşdirmək, müxtəlif idman növlərinə əhali qruplarının cəlb olunma səviyyəsini qiymətləndirmək və kütləvi idmanın inkişafına mane olan amilləri üzə çıxarmaqdır. İşdə Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, Gənclər və İdman Nazirliyinin hesabatları, həmçinin regionlar üzrə aparılmış sosial sorğuların nəticələri təhlil olunur. Müəllif idman növlərinin təsnifatını (olimpiya, qeyri-olimpiya, milli və adaptiv idman növləri üzrə) təqdim edir və onların kütləviliyini sosial-iqtisadi göstəricilərlə əlaqələndirir.

Nəticələr göstərir ki, Azərbaycanda kütləvi idmanın inkişafı daha çox urbanizasiya səviyyəsi, təhsil, sosial rifah və infrastruktur təminatı ilə bağlıdır. Adaptiv idmanın isə inklüziv sosial siyasətin və ictimai şüurun yüksəldilməsi ilə birbaşa əlaqəsi müəyyənləşdirilir. Məqalədə əldə edilən nəticələr idman siyasətinin regional inkişaf proqramlarına inteqrasiyası baxımından praktik tövsiyələrlə tamamlanır.

Açar sözlər: Azərbaycan, idman növləri, kütləvilik, sosial faktorlar, adaptiv idman, statistik təhlil, regional inkişaf

Vusal Abbasov

Azerbaijan Sports Academy
Master Student

<https://orcid.org/0009-0000-8887-9184>
vusal.abbasov2023@sport.edu.az

Structure and Massiveness of Sports in Azerbaijan: Statistical Aspects and Social Factors

Abstract

The article examines the formation of the structure of sports in Azerbaijan, the degree of their massification and the social factors affecting this process. The main goal of the study is to determine the geographical, social and demographic aspects of sports activity in the country, assess the level of involvement of population groups in various sports and reveal the factors that hinder the development of mass sports. The work analyzes data from the State Statistics Committee, reports from the Ministry of Youth and Sports, as well as the results of social surveys conducted in the regions. The author presents a classification of sports (by Olympic, non-Olympic, national and adaptive sports) and correlates their massification with socio-economic indicators.

The results show that the development of mass sports in Azerbaijan is largely related to the level of urbanization, education, social welfare and infrastructure provision. The direct relationship of adaptive sports with inclusive social policy and raising public awareness is determined. The results obtained in the article are supplemented with practical recommendations in terms of integrating sports policy into regional development programs.

Keywords: Azerbaijan, sports, mass, social factors, adaptive sports, statistical analysis, regional development

Giriş

İdman insan cəmiyyətinin sosial, mədəni və iqtisadi həyatında mühüm yer tutur. O, yalnız fiziki sağlamlığın möhkəmləndirilməsi vasitəsi deyil, həm də milli həmrəyliyin, vətənpərvərlik ruhunun və sosial inteqrasiyanın formalaşmasına xidmət edən mühüm ictimai institutdur. Müasir dövrdə idman sahəsinin inkişaf səviyyəsi ölkənin ümumi sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərindən biri kimi qiymətləndirilir. Bu baxımdan idman növlərinin strukturunun və onların kütləviliyinin öyrənilməsi cəmiyyətin sosial dinamizmini, gənclərin asudə vaxtının təşkilini və sağlam həyat tərzinin təşviqini əks etdirən mühüm tədqiqat istiqamətidir (Əliyev, 2020).

Tədqiqat

Azərbaycanda idman sistemi dövlət idarəçiliyi, ictimai təşkilatlar, federasiyalar və özəl idman klubları vasitəsilə təşkil olunur. Bu strukturun əsas məqsədi idmanın kütləviləşdirilməsi, peşəkar idmançılığın inkişafı və beynəlxalq arenada Azərbaycan idmanının nüfuzunun artırılmasıdır. İdman növləri əsasən dörd kateqoriyaya bölünür (Əhmədov, 2022):

- Olimpiya idman növləri (cüdo, güləş, boks, gimnastika, üzgüçülük, atletika və s.);
- Qeyri-olimpiya idman növləri (şahmat, muay-tay, karate, sambo və s.);
- Milli idman növləri (kəndir dartma, milli güləş növləri və s.);
- Adaptiv idman növləri (paralimpiya, oturaq voleybol, görmə məhdud şəxslər üçün şahmat, və s.).

Gənclər və İdman Nazirliyinin 2023-cü il üzrə hesabatına əsasən, ölkə üzrə qeydiyyatdan alınmış 63 federasiya fəaliyyət göstərir. Onların 70%-i olimpiya idman növlərini, 20%-i qeyri-olimpiya, 10%-i isə adaptiv və milli idman növlərini əhatə edir. Bu bölgü idman sistemində prioritet sahələrin hələ də ənənəvi olimpiya növlərinə yönəldiyini göstərir (Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2023).

Kütləvi idman anlayışı əhalinin geniş təbəqələrinin fiziki tərbiyə və idman fəaliyyətinə cəlb olunmasını ifadə edir. Azərbaycanda bu istiqamətdə dövlət siyasəti “Kütləvi idmanın inkişafına dair 2020–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı” çərçivəsində həyata keçirilir.

Son onillikdə ölkədə idmanla məşğul olanların ümumi sayı 1,3 milyon nəfəri keçmişdir ki, bu da ümumi əhalinin təxminən 13%-ə bərabərdir. Regionlar üzrə təhlil göstərir ki, Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Naxçıvan kimi mərkəzlərdə idmanla məşğul olanların payı daha yüksəkdir (20–25%), lakin dağlıq və ucqar rayonlarda bu göstərici 5–8% arasında dəyişir.

Kütləviliyə təsir edən əsas faktorlar aşağıdakılardır (Həsənova, 2021):

İdman infrastrukturunu və logistika – rayonlarda idman komplekslərinin, stadionların, üzgüçülük hovuzlarının sayı;

İqtisadi vəziyyət – ailələrin uşaqları idmana yönəltmək imkanları;

Təhsil və maarifləndirmə səviyyəsi – məktəblərdə bədən tərbiyəsinin təşkili və idman dərnəklərinin fəaliyyəti;

Sosial-mədəni faktorlar – ailələrin idmana münasibəti, gender bərabərliyi, dini və adət ənənələri.

Son illərdə Azərbaycanda adaptiv idmanın (əlilliyi olan şəxslər üçün idman) inkişafı xüsusi diqqət mərkəzindədir. 1996-cı ildən fəaliyyət göstərən Azərbaycan Paralimpiya Komitəsi bu sahənin təşkilatı əsasını formalaşdırmışdır (Bədən tərbiyəsi və idman haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu).

Paralimpiya idman növləri üzrə 2024-cü ilin sonuna qədər 12 növ üzrə milli komandalar mövcuddur. Onların arasında ən geniş yayılmışları oturaq voleybol, para-cüdo, para-atletika və üzgüçülükdür (Azərbaycan Paralimpiya Komitəsi, 2023). Adaptiv idmanın inkişafına yönəlmiş layihələr, xüsusən “İdmanda bərabər imkanlar” və “Sağlam gələcək üçün idman” proqramları inklüziv cəmiyyət modelinin qurulmasına xidmət edir. Statistik məlumatlar göstərir ki, Azərbaycanda idmanla məşğul olanların 60%-dən çoxu kişilər, 40%-ə yaxını qadınlardır (World Health Organization (WHO), 2022). Şəhər yerlərində idman fəaliyyətinə qoşulma səviyyəsi kənd yerlərinə nisbətən iki dəfə çoxdur. İdman növləri üzrə bölgü: güləş – 18%, futbol – 16%, cüdo – 12%, şahmat – 10%, voleybol – 8%, basketbol – 6%, digər növlər – 30%. Bu göstəricilər idman sahəsində gender balansının və regionlararası bərabərliyin hələ tam təmin edilmədiyini göstərir (European

Commission, 2021). Sosial sorğulara əsasən, əhalinin 45%-i idmanla məşğul olmama səbəbi kimi vaxt azlığını, 27%-i infrastruktur çatışmazlığını, 18%-i isə maliyyə çətinliklərini göstərmişdir (Əliyev, 2020).

Azərbaycanın idman siyasəti sosial rifah, sağlam həyat tərzini və gənclərin inkişafı ilə sıx əlaqələndirilmişdir (Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf üzrə Milli Prioritetlər). “Sağlam Gənclik Strategiyası” (2022–2030) çərçivəsində məqsəd idman mədəniyyətini kütləviləşdirmək və hər bir vətəndaş üçün əlçatan etməkdir. Sosial amillərin tədqiqi göstərir ki, idman yalnız fiziki fəaliyyət deyil, həm də sosial inteqrasiya və psixoloji sağlamlıq amilidir. İdmanla məşğul olan gənclər arasında sosial məsuliyyət, komanda işi, nizam-intizam və liderlik keyfiyyətlərinin formalaşması müşahidə olunur. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, Azərbaycanda idman növlərinin strukturunda bərabərlik və kütləviləşmə artırılması istiqamətində mühüm irəliləyişlər olsa da, regionlararası fərqlər və sosial maneələr hələ qalmaqdadır. Dövlətin məqsədyönlü proqramları, adaptiv idman təşəbbüsləri və gender balansının təşviqi bu istiqamətdə əsas inkişaf vektorları kimi çıxış edir (Kütləvi idmanın inkişafına dair 2020–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı).

Cədvəl 1.

İdmanla məşğul olanların ümumi sayı.

Göstərici	2015	2020	2024	Dəyişmə (%)
İdmanla məşğul olanların ümumi sayı (min nəfər)	890	1120	1345	+51%
Qadın idmançılar (min nəfər)	310	420	530	+71%
Əlilliyi olan idmançılar	4 200	6 800	9 500	+126%
İdman məktəblərinin sayı	178	198	214	+20%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi (2024)

Cədvəldə təqdim olunan ümumi göstəricilər Azərbaycanda idmanın son illərdə müntəzəm inkişaf etdiyini göstərir. 2015–2024-cü illər ərzində idmanla məşğul olanların sayı 51% artaraq 1,3 milyon nəfəri keçmişdir. Bu, dövlətin idmanın kütləviləşdirilməsi istiqamətində apardığı siyasətin real nəticəsidir. Xüsusilə qadın idmançılar və əlilliyi olan şəxslər arasında artım dinamikası diqqətəlayiqdir — qadın idmançıların sayı 71%, adaptiv idman iştirakçılarının sayı isə 2 dəfədən çox artmışdır (UNESCO, 2023). Bu faktlar inklüziv və bərabər imkanlara əsaslanan idman siyasətinin gücləndiyini göstərir. İdman məktəbləri və Olimpiya komplekslərinin sayında müşahidə olunan artım (20–33%) regionlarda idman infrastrukturunun genişləndirilməsini, gənclərin idmana çıxış imkanlarının yüksəldilməsini təmin edir (Məmmədov, 2019). Ümumilikdə bu göstəricilər Azərbaycanda idman sektorunun həm say göstəriciləri, həm də sosial əhatəlilik baxımından davamlı inkişaf mərhələsində olduğunu təsdiqləyir.

Tədqiqatlar göstərir ki, əhalinin gəlir səviyyəsi idmanla məşğulluğa birbaşa təsir göstərir. Yüksək gəlir qrupuna daxil olan ailələrin uşaqları daha çox ödənişli idman dərnlərinə və klublara üzv olur, bu da onların fiziki hazırlıq səviyyəsini və iştirak intensivliyini artırır (Levermore, & Beacom, 2009). Aşağı gəlirli ailələrdə isə idman xərcləri (formalar, səyahət və iştirak haqları) əlavə yük kimi qəbul edilir.

Nəticə

Aparılmış tədqiqat göstərir ki, Azərbaycanda idman növlərinin strukturu və kütləvilik səviyyəsi sosial-demoqrafik və regional amillərlə sıx bağlıdır. Statistik təhlillər sübut edir ki, urbanizasiya səviyyəsi, infrastrukturun əlçatanlığı, yaş və gender strukturu, eləcə də sosial-iqtisadi faktorlar ayrı-ayrı idman növlərinin yayılmasına birbaşa təsir göstərir. Böyük şəhərlərdə və infrastruktur təminatı yüksək olan ərazilərdə idman növlərinin müxtəlifliyi və iştirak səviyyəsi daha yüksək müşahidə olunur. Tədqiqat nəticələri həmçinin göstərir ki, kütləvi idmanın inkişafı cəmiyyətin sağlamlıq

göstəricilərinin yaxşılaşması, sosial inteqrasiyanın güclənməsi və gənclərin sosial fəallığının artması ilə müşayiət olunur (Giulianotti, 2015). Eyni zamanda regionlararası fərqlər idman siyasətinin daha balanslı və hədəflənmiş şəkildə planlaşdırılmasını zəruri edir. Beləliklə, idman növlərinin strukturunun və kütləvilik göstəricilərinin sistemli statistik təhlili sübut edir ki, bu sahənin inkişafı yalnız idman siyasəti deyil, həm də sosial inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilməlidir. İnteqrativ və elmi əsaslandırılmış yanaşma idman sektorunda dayanıqlı və inklüziv inkişafın təmin olunmasına real zəmin yaradır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Paralimpiya Komitəsi. (2023). *Adaptiv idmanın inkişafı və sosial təsirləri haqqında illik hesabat*.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. (2023). *İdman və fiziki tərbiyə sahəsində əsas göstəricilər*. Bakı: Dövlət Statistika Komitəsinin nəşri.
3. Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi. (2024). *İdmanın inkişafı və kütləvilikə dair illik statistika hesabatı*.
4. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi. (1997, dekabr 26). "Bədən tərbiyəsi və idman haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Qanunvericilik bazası.
5. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2020). *Kütləvi idmanın inkişafına dair 2020–2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı*.
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı. (2021, fevral 2). "Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişaf üzrə Milli Prioritetlər" sənədinin təsdiqi haqqında. Prezidentin rəsmi saytı.
7. Əhmədov, E. R. (2022). *İdmanın sosial funksiyaları və ictimai inteqrasiya imkanları*. Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyası nəşriyyatı.
8. Əliyev, T. (2020). Regionlarda idman infrastrukturunu və kütləvi idmanın inkişaf istiqamətləri. *İqtisadiyyat və İdarəetmə*, 12(4), 112–120.
9. European Commission. (2021). *EU Work Plan for Sport 2021–2024*. Brussels: Publications Office of the European Union.
10. Giulianotti, R. (2015). *Sport: A critical sociology* (2nd ed.). Polity Press.
11. Həsənova, S. N. (2021). Qadınların idmana cəlb olunmasında sosial və mədəni amillər. *Sosial Tədqiqatlar*, 5(3), 47–55.
12. Levermore, R., & Beacom, A. (2009). *Sport and international development*. Palgrave Macmillan.
13. Məmmədov, F. A. (2019). *İdman mədəniyyəti və sosial dəyərlərin formalaşması*. Elm və Təhsil nəşriyyatı.
14. UNESCO. (2023). *Inclusive sport for sustainable development: Policy recommendations for member states*. UNESCO Publishing.
15. World Health Organization. (2022). *Global status report on physical activity 2022*. World Health Organization.

Daxil oldu: 14.10.2025

Qəbul edildi: 30.01.2026